

JOGI FÓRUM PUBLIKÁCIÓ

A bűnelkövetővé válás (pszichológiai, elmeorvosi) rizikófaktorai

Szerző:

dr. Vántus Csilla

Kézirat lezárva:

Nyíregyháza, 2025. augusztus 25.

„A Gonosz nem szélből, levegőből keletkezik, hanem gyökere van és fejlődése, oka és jellege, és mindezt meg kell érteni.” (Albert Maltz)

I. Bevezetés

A bűnelkövetés az emberiség történelmében az egyik legrégebben meglévő jelenség, hiszen amint az első közösségek együttélésük kereteinek meghatározására szabályokat alkottak, tilalmakat fogalmaztak meg, voltak, akik ezeket áthágták, nem tartották be, amiért a közösség rosszállását, helytelenítését valamilyen szankció, büntetés formájában fejezte ki. A bűnelkövetés a társadalom minden szintjén, rétegében jelen van valamilyen formában, mértékben, a társadalom egészére is hatással van, bizton állíthatjuk tehát, hogy társadalmi jelenség.

Milyen a bűnöző elme, milyen a bűnöző személyisége? Miért követ el valaki bűncselekményt, míg más nem? Egyesek így születtek, úgymond a vérükben van a bűnözés vagy rajtuk kívül álló körülmények szerencsétlen összjátéka folytán váltak bűnelkövetővé? A szegénység, a nem megfelelő neveltetés, a rossz társaság vagy az egyén bensőjében rejlő tulajdonságok játszanak nagyobb szerepet a szabályok megszegésében? Külső vagy belső jegyei, jellemzői alapján előre megállapítható valakiről, hogy bűncselekményt fog elkövetni? A mentális zavarok, pszichés betegségek hogyan hatnak a bűnelkövetésre? Az ilyen jellegű és ezekhez hasonló kérdések mindig is foglalkoztatták a gondolkodók és a különböző tudományok művelői mellett a hétköznapi embereket is. A bűnös cselekményekkel kapcsolatos kérdésekre az egyes korokban, korszakokban a vallási, filozófiai-világnézeti, tudományos meggyőződésnek megfelelően eltérő válaszokat adtak.

A bűnözésmagyarázatok megjelenése, a kriminológiai gondolkodást ma is befolyásoló alapelméletek kidolgozása meghatározó tényező volt a kriminológia, mint diszciplína kialakulásában. Ahogy az elmúlt néhány évszázad során a kriminológia és a kapcsolódó tudományágak ismeretanyaga bővült, az oksági elméleteknek is egyre bővülő sora alakult ki, a kutatások egyre több kockázati tényezőt azonosítottak.¹ Ezen rizikófaktorok többféleképpen is csoportosíthatók, az elméletek irányzatokba rendszerezhetők. Jelen tanulmány a bűnelkövetővé válás pszichikai tényezőivel is kapcsolatos

¹ Barabás Andrea Tünde.: Alkalmazott kriminológia és rendészettudomány. In *Magyar Rendészet* 2020/3. 29. o.

különböző elméleteket, illetve azok képviselői által rizikófaktornak tekintett tényezőket kísérli meg bemutatni.

II. A kriminológia és a bűnözés

1. A kriminológia tudománya

A kriminológia társadalomtudomány, azon belül is a bűnügyi tudományok közé tartozik és a bűnözéssel, annak törvényszerűségeivel, okaival, valamint megelőzésének formáival foglalkozik. A szabályszegő, bűnös cselekedet magyarázatának alapja a világnézet, a tudományos gondolkodás változása, a társadalom fejlődése révén a történelem során folyamatos változott. Az ősközösségben az ember a látható, megfogható dolgokat, a többször megtapasztalt, átélt jelenségeket tudta értelmezni, ezek valamiféle rendszerbe foglalásával próbálták az eseményeket, cselekményeket, így a bűn jelenségét is magyarázni. Platón, illetve Arisztotelész nézetei már feltételezett törvényekre és folyamatokra alapoztak. A keresztény tanokban a bűn az Istentől származó szabadsággal való visszaélés volt. A mitológia, illetve a vallás által meghatározott nézeteket a XVII. században az empirizmus és a racionalizmus váltotta fel. A XVIII. században a polgári forradalom, az állam és az egyház szétválasztásának egyenes következménye volt a bűnözés értelmezésének „szekularizációja” is. A kriminológia kialakulása is az ebben az évszázadban teret hódító klasszikus büntetőjogi gondolkodáshoz köthető, míg empirikus tudományként való megjelenése a XIX. századi pozitívizmushoz.²

A klasszikus kriminológiai iskola tanítása az akaratszabadságra épült: az ember szabad akarattal rendelkezik, saját választása és rációja alapján dönt a bűncselekmény elkövetése mellett vagy ellen. Ez az észszerű bűnelkövető képét rajzolja elénk, akinek motivációit az előnyök és a hátrányok racionális mérlegelése határozza meg.³ A pozitivista iskolát ezzel szemben a determinista felfogás uralta: a bűnös magatartás az egyénen kívül álló belső (biológiai, pszichológiai) és külső (társadalmi)

² Inzelt Éva: A kriminológiai gondolkodás kezdetei. In Borbíró A. - Gönczöl K. - Kerecsi K. - Lévy M. (szerk.): *Kriminológia*. Budapest: Wolters Kluwer Hungary Kft, Digitális kiadás 2020. 2.1. cím. <https://doi.org/10.55413/9789632959313> Letöltve: <https://mersz.hu/borbiro-gonczol-kerecsi-levay-kriminologia/> (2024. 04. 15.)

³ Inzelt Éva: *i.m.*, 2.2.4. alcím

tényezőkből, okokból ered. A XIX-XX. század fordulóján megjelenő közvetítő iskola a bűncselekményre, mint antiszociális magatartásra, az elkövetőjére, mint antiszociális személyiségre tekintett, azt hirdette, hogy az okok feltárásához a társadalmi tényezőket és a belső késztetéseket egyaránt vizsgálni kell.⁴

A kriminológia diszciplináján belül két területet szokás megkülönböztetni. Az elméleti vagy akadémiai kriminológia a bűnözéssel és a bűnelkövetővé, illetve áldozattá válással, továbbá a bűnözés kezelésével kapcsolatos alapvető elméletekkel, elképzelésekkel foglalkozik, empirikus módszerekkel vizsgálva azokat. Az alkalmazott kriminológia a kriminalitás egyes jelenségeit magyarázó gyakorlati ismereteket öleli fel. A bűnözés, mint jelenség keletkezésére, formáira, okaira vonatkozó kérdésekre adott, illetve adható válaszokat elemzi és értékeli, javaslatokat fogalmaz meg a gyakorlat számára, eredményeivel orientálja a kriminálpolitikát, a bűnmegelőzést és a bűnözéskontrollt.⁵

A kriminológia multidiszciplináris tudomány, a bűnözés és a bűncselekményt elkövető ember komplexitása rendkívül sokoldalú megközelítést igényel, melyhez számos tudományterület - mint például a jogtudomány, pszichológia, pszichiátria, biológia, antropológia, genetika, szociológia, addiktológia, statisztika stb. - ismeretei és módszerei is feltétlenül szükségesek. Kutatási területei is széleskörűek: vizsgálja az ismertté vált és a látens bűnözést, a bűnelkövetővé válás pszichológiai és szociológiai faktorait, a bűncselekmények áldozatait, a bűnözés társadalmi kontrollját, a bűnözési prognózisokat, a bűnmegelőzési lehetőségeket, a bűnözés és más devianciák (főként az öngyilkosság, az alkoholizmus, a nem szervi eredetű mentális betegségek) kapcsolatát.⁶

2. A bűnözés

A bűnözés történelmileg meghatározott társadalmi tömegjelenség, az adott helyen és időben elkövetett deliktumok és elkövetők összessége. Bűnmegelőzési szempontból ide sorolhatók azok a szabályszegő magatartások és elkövetőik is, amelyek - bár nem tartoznak ezen szűken értelmezett definíció hatálya alá - felvetik a bűnelkövetés jövőbeni lehetőségét. Jó példa erre az iskolakerülés, amely nem bűncselekmény és nem is szabálysértés, azonban a jövőbeni esetleges bűnözővé válás

⁴ Inzelt Éva: *i.m.*, 2.4. cím

⁵ Barabás Andrea Tünde: *i.m.*, 28-29. o.

⁶ Németh Zsolt: A kriminológia helye és szerepe a tudományok rendszerében. In Barabás A. Tünde (szerk.): *Alkalmazott kriminológia*. Budapest: Dialóg Campus, 2020. 39., 44-45. o.

vonatkozásában jelentős kockázati faktornak minősülhet. A bűnös cselekmény egyidejűleg deviáns magatartás is. Utóbbi körébe a társadalom működése és fennmaradása szemszögéből káros, relatíve alacsony számban előforduló, olyan magatartás-formákat soroljuk, melyek az adott társadalom által általánosan elfogadott normáktól eltérnek. A normaszegő, kriminális magatartáshoz vezető okok, rizikófaktorok azonosítása és vizsgálata a kriminológia egyik legfontosabb célkitűzése. A bűnözés okozatisága, kockázati tényezői körében empirikus kutatások tömkelegét folytatták, azonban mindenre kiterjedő, egyetemesen elfogadott magyarázat nem született.⁷

Véleményem szerint minél mélyrehatóbban megértjük a kriminalitás mozgatóit, annak rizikótényezőit, annál hatékonyabban tudunk fellépni annak megelőzése érdekében.

III. Rizikófaktorok

Rizikófaktorok, avagy kockázati tényezők az olyan biológiai, pszichológiai vagy társadalmi természetű tényezők, melyek növelik a bűnelkövetés valószínűségét. Különböző kombinációik és kölcsönhatásaik különböző módokon befolyásolják az érintett magatartását, viselkedését.⁸ Úgy is fogalmazhatunk, hogy a bűncselekmény elkövetésének oka egy döntés, amit adott motivációs helyzetben az adott elkövető meghozott, a kockázati tényezők pedig azok, amelyek növelik ennek a rossz döntésnek az esélyét.⁹

A kockázati tényezők tehát olyan körülmények, melyek mellett az adott személy vonatkozásában nagyobb lesz a kedvezőtlen esemény, eredmény - jelen esetben a bűnelkövetés - bekövetkezési valószínűsége a populáció más tagjaihoz képest. A rizikótényezők hatásával összefüggésben a következő alapvetések fogalmazhatók meg:

⁷ Csemáné Váradi Erika - Róth Erika: *Büntetőpolitika, bűnmegelőzés*. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2014. 15. o.

⁸ Szabó Judit: Biológiai és pszichológiai bűnözésmagyarázatok. In: Borbíró A. - Gönczöl K. - Kerecsi K. - Lévay M. (szerk.): *Kriminológia*. Budapest: Wolters Kluwer Hungary Kft, Digitális kiadás 2020. 3.3.1. alcím. <https://doi.org/10.55413/9789632959313> Letöltve: <https://mersz.hu/borbiro-gonczol-kerecsi-levay-kriminologia/> (2024. 04. 15.)

⁹ Haller József: Kockázatok, okok felelősség. In: Haller József (szerk.): *A bűnöző elme*. Budapest: Dialóg Campus, 2020. 196. o.

- a kockázati tényezők növelik a non-konform magatartás, viselkedés megjelenésének valószínűségét, azonban az adott személyről előre nem lehet megállapítani, hogy később bűnözővé válik-e;
- egy-egy devianciához többféle rizikófaktor társul, melyek hatása kumulálódik;
- ugyanaz a kockázati tényező több különböző magatartási rendellenességre is hatással bírhat;
- a rizikófaktorok hatása a különböző életkorokban, életszakaszokban eltérő.¹⁰

A rizikófaktorok között alapvetően endogén, azaz belső, és exogén, azaz külső kockázati tényezőket különböztethetünk meg. Az előbbi csoportba az egyénben rejlő biológiai, genetikai, pszichológia tényezők tartoznak, míg az utóbbi csoportba az egyénen kívüli, családi, gazdasági, környezeti, szubkulturális stb. faktorok.¹¹ Ezen felosztást másképpen individuális és szociológiai-szociálpszichológiai rizikófaktorok kategóriáiként is aposztrofálhatjuk. Használatos még az egyéni és a társadalmi kockázati tényező-páros kategorizáció is.

A társadalmi-környezeti hatások körében két nagy csoportot szokás megkülönböztetni: a makrokörnyezeti és a mikrokörnyezeti tényezőket. A *makrokörnyezeti tényezők* a bűnözés, mint társadalmi tömegjelenség alakulására hatnak jelentősen, az egyedi bűncselekmények elkövetésével csak közvetett kapcsolatban állnak. E faktorcsoport ún. statikus elemei közé tartoznak pl. az egyenlőtlen vagyoni viszonyokban, a tanulás, a továbbképzés, a kulturális szükségletek kielégítése terén fennálló egyenlőtlenségekben, a munkanélküliségben, a különböző szubkulturákban, a szerfüggőségekben rejlő kockázati tényezők, míg az ún. dinamikus elemei közé az urbanizáció, a mobilitás, az ingázás, a migráció terén azonosítható faktorok.¹² *Mikrokörnyezeti tényezők* alatt az egyén szocializációjával közvetlen kapcsolatban lévő, a közvetlen környezetéből származó - azaz a család, iskola, baráti kör, munkahely, lakókörnyezet, szűkebb közösség szociális színterein tapasztalható - hatásokat, kockázatokat értjük.¹³

¹⁰ Szöllősi Gábor: Gyermekvédelem és bűnmegelőzés. In Borbíró A. - Kerecsi K. (szerk.): *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I.* Budapest: Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium, 2009. 403-404. o.
https://tettprogram.hu/sites/default/files/uploads/bm/tamop_tk_1_alt%2Bgyfk.pdf (2024.04.19.)

¹¹ Csemáné Váradi Erika - Róth Erika: *i.m.*, 15. o.

¹² Sivadó Máté: Makrokörnyezeti hatások a bűnözés alakulásában. In Barabás A. Tünde (szerk.): *Alkalmazott kriminológia.* Budapest: Dialóg Campus, 2020. 107. o.

¹³ Sivadó Máté: Mikrokörnyezeti hatások a bűnözésben. In Barabás A. Tünde (szerk.): *Alkalmazott kriminológia.* Budapest: Dialóg Campus, 2020. 115. o.

A rizikófaktorok között változásuk alapján különbséget tehetünk *statikus* és *dinamikus tényezők* között. Az előbbiek állandóak, mint pl. a nem vagy az életkor, míg az utóbbiak változhatnak, illetve változtathatók, mint pl. a kognitív torzítások vagy a kortárskapcsolatok, a média hatásai.¹⁴

Michael Shader a gyermek- és fiatalkorúak bűnelkövetővé válásával kapcsolatban a rizikófaktorokat öt nagy területre csoportosította:

- *individuális tényezők*: kisebb jogsértések elkövetése, kábítószer-használat, férfi nemhez tartozás, agresszivitás, hiperaktivitás, antiszociális attitűd és viselkedés, médiaerőszaknak való kitettség, egészségügyi problémák, alacsony intelligenciaszint, koncentrációs zavarok, kockázatkereső magatartás, becsületesség hiánya stb.;
- *családi tényezők*: szegénység, antiszociális szülők, gyenge szülő-gyermek kapcsolat, kemény, engedékeny vagy következtelen fegyelmezés, felbomlott család, bántalmazó vagy elhanyagoló szülők, megfelelő felügyelet hiánya stb.;
- *iskolai tényezők*: iskolával szembeni elutasító attitűd, rossz tanulmányi teljesítmény, kudarc stb.;
- *kortárscsoport*: gyenge társas kapcsolatok, antiszociális vagy bűnöző társak, bandához, galerihez tartozás stb.;
- *környezet*: kábítószer-fogyasztás a környéken, dezorganizált környezet stb.

A rizikófaktorok mellett valamennyi kategóriához reziliencia- vagy protektív tényezőket is párosított, melyek olyan védőfaktorok, amik a kockázati tényezők hatását mérsékelve, illetve elhárítva, csökkentik a bűnelkövetés valószínűségét. Így pl. az individuális tényezők terén protektív faktorként nevesítette a devianciákkal szembeni intoleráns attitűdöt, a pozitív szociális orientációt, a magas intelligenciaszintet, a női mivoltot, a jogsértés következményeként kapható szankciók ismeretét.¹⁵

A kriminálpszichológia - azon belül is a bűnözés egyéni és társadalomlélektani kérdéseivel foglalkozó kriminológiai pszichológia - a bűnözés pszichológiai elemei között a genetikai tényezők, az örökletesség kérdését, a környezeti hatások jelentőségét, a szocializáció kritikus pontjait, melyek

¹⁴ Szabó Judit: *i.m.*, 3.5. alcím

¹⁵ Szöllősi Gábor: *i.m.*, 403-404. o.

megnehezítik a társadalmi normák elfogadását, betartását, továbbá a pszichopatológiák jelenlétét tárgyalja. Az 1980-as évek feminista törekvéseinek hatására a nőkkel szemben elkövetett erőszakos deliktumokkal kapcsolatos pszichológiai kutatás eredményeként a személyiség alábbi, olyan maladaptív mintáit (rizikófaktorait) azonosították, amelyek növelik az erőszakos viselkedés kialakulásának valószínűségét:

- infantilis személyiség szerkezet;
- önértékelési zavarok, negatív énkép;
- nyíltan megjelenő agresszió;
- dominanciára, hatalomra törekvés a kapcsolatokban;
- a szorongás hiánya vagy pszichopátiás jegyekkel való korrelációja;
- agresszív úton történő konfliktuskezelés;
- empátia hiánya, illetve csökkent mértéke;
- alacsony frusztrációs tolerancia;
- fejletlen örömkészség, az öröm megélésének, illetve átadásának problémái.¹⁶

A személyiséglélektanhoz köthető kutatások - bár specifikusan kriminogén személyiségstruktúrát nem találtak - számos olyan személyiségvonást azonosítottak, amelyek növelhetik a kriminális viselkedésre való hajlandóságot: agresszivitás, impulzivitás, lobbanékonyság, rizikóvállalás, szenzoros élménykeresés, gyenge önkontroll, alacsony empátiás készség stb.¹⁷

A bűnelkövetés pszichológiai-pszichikai tényezőivel, okaival (is) összefüggésbe hozható elméletek segítik a bűnözés mögött húzódó biológiai, pszichológiai és társadalmi-környezeti konstellációk megértését.

¹⁶ Farkas Johanna - Fogarasi Mihály: A bűnelkövetés pszichológiai tényezői. In Haller József (szerk.): *A bűnöző elme*. Budapest: Dialóg Campus, 2020. 152. o.

¹⁷ Szabó Judit: *i.m.*, 3.4.1. alcím (Személyiséglélektani megközelítés c. pont)

IV. Bio-pszichológiai magyarázatok

1. Antropológiai elméletek

Bár az antropológiai elméletek a bűnözői magatartás kialakulásában az egyén biológiai adottságait hangsúlyozták, a lélektani tényezők relevanciáját is felismerték. Az olasz **kriminálantropológiai irányzat** képviselői abból indultak ki, hogy a fizikai és a lélektani tényezők közvetlenül hatnak az elkövetői hajlandóságra, így a bűnözők biológiai-pszichológiai szempontból eltérnek a társadalom többi tagjától és a bűncselekmény elkövetése patológiás magatartás, kóros folyamat eredménye, ami kezelést igényel.

Az irányzat atyja, *Cesare Lombroso* (1835-1909) olasz orvos, antropológus a bűnözők között három kategóriát állított fel. A született bűnözők atavisztikus stigmákkal (evolúciós ősökre emlékeztető jellemzőkkel, pl. lapos homlok, nagy állkapocs és szemüreg, mélyen ülő szemek, ferde orr és száj) és szellemi, pszichés sajátosságokkal (pl. morális fejletlenség, bűnbánat hiánya) rendelkeznek, míg az elmebetegek nem születtek eleve bűnözőnek, hanem későbbi agyi elváltozás miatt nem képesek különbséget tenni helyes és helytelen között. A bűnözésre hajlamosak (kriminoidok) külső körülményektől befolyásolva, csak alkalmasszerűen lépnek a bűn útjára, képesek megbánást tanúsítani, pszichés állapotuk hangsúlyosabb a fizikai jellemzőikhez képest. Az elméletet számos kritikával illették és nem is terjedt el széles körben, azonban több empirikus kutatást is indukált, melyek a cáfolatára törekedtek.

Enrico Ferri (1856-1929) olasz jogász, egyetemi tanár, képviselő **tényezőelméletében** számos, egyénről-egyénre változó körülményt nevezett meg, melyek a bűnelkövetést befolyásolják, és azokat három kategóriába osztotta: antropológiai (kor, nem, szervi és lélektani elemek), fizikai-környezeti (éghajlat, földrajzi fekvés, évszak, hőmérséklet) és társadalmi (foglalkozás, társadalmi státusz, népsűrűség, szokások, vallás, családi körülmények) tényezők.¹⁸

A **családfakutatások** (genealógia) a deviáns viselkedés és a kriminalitás öröklődését kívánták igazolni.

Richard L. Dugdale (1841-1883) amerikai szociológus a „Juke” család 6 generációjának mintegy 1000

¹⁸ Inzelt Éva: *i.m.*, 2.3.3. alcím

leszármazottját vizsgálta meg, aki között 280 koldust, 60 tolvajt, 7 gyilkost, 40 egyéb bűnözőt, 40 nemi beteget, 50 prostituáltat talált. Ezen eredmény alapján azt a megállapítást tette, hogy a degeneráltság öröklődik.

Henry H. Goddard (1866-1957) amerikai pszichológus az általa „Kallikak-családnak” nevezett familia két ágát tanulmányozta. A „jó” ágon, azaz a családfő és kvéker felesége oldalán vizsgált 495 leszármazottból csupán 2 alkoholista és 1 vegyes szexualitású személy volt, akiket „mentálisan csekély mértékben degeneráltak” titulált, egyébként tipikusan orvosok, ügyvédek, bírók, kereskedők, tanárok, földtulajdonosok voltak. A „rossz”, azaz a családfő és egy értelmi fogyatékos pincérnő afférjából leszármazó, törvénytelen ágon 46 leszármazott volt „normális”, míg 143 szellemileg visszamaradott, 36 halva született, 33 szexuálisan erkölcstelen, 3 epilepsziás, 24 pedig alkoholista; köztük számos tolvaj, koldus, elítélt, prostituált és bordélyházi alkalmazott akadt. Goddard ebből arra következtetett, hogy az értelmi fogyatékoság öröklődik, ami meghatározza a bűnözést.¹⁹

A **testi-szellemi alacsonyabb rendűséggel** összefüggésben először *Charles Buckman Goring* (1870-1919) angol orvos végzett kutatást, melynek eredményeként arra jutott, hogy bár a bűnelkövetők magasságuk, testsúlyuk, szellemi képességeik terén némi negatív irányú eltérést mutatnak a nem bűnözőkhöz képest, lényeges különbség azonban nincs közöttük. Ezzel cáfolta Lombrosonak a született bűnözők eltérő testi adottságaival kapcsolatos elméletét. *Ernest A. Hooton* (1887-1954) amerikai antropológus vizsgálatai nyomán arra jutott, hogy a népesség bizonyos egyedeinek olyan testi rendellenessége van, amihez szellemi visszamaradottság (gyengeelméjűség) párosul és ez a korreláció jellemző a bűnözőkre. Sterilizálásukat, illetve a társadalomtól történő elkülönítésüket, kivonásukat javasolta, megalapozva ezzel az eugenika tanait, továbbá a szellemi fogyatékkal élők kényszersterilizációját.²⁰

Ernst Kretschmer (1888-1964) német pszichiáter három **testalkat-típológiát** állított fel, melyeknél az adott testfelépítéshez meghatározott lelki alkat társítható. Úgy gondolta, hogy a testalkat mellett a

¹⁹ Csemáné Váradi Erika: Büntetőjog és pszichológia előadás anyag, ME-ÁJK jogpszichológiai szakjogász képzés, Miskolc, 2023.10.14., 10. dia

²⁰ Kiss Tibor: A kriminológia tudománytörténete. In Barabás A. Tünde (szerk.): *Alkalmazott kriminológia*. Budapest: Dialóg Campus, 2020. 71. o.

lelki alkat is öröklődhet, így a személy hajlamos lesz az adott típusra jellemző bűnözői magatartásra is.²¹ A testalkatokat, a hozzájuk kapcsolódó vérmérsékletet, lelki beállítódást és a jellemző bűnözői magatartást a következő táblázat foglalja össze:

Testalkat	Vérmérséklet	Pszichikai jellemző	Bűnözési aktivitás
piknikus (lágy vonalak, gömbölyded, alma/körte alak)	ciklotím (nyílt, humoros, életszerető, változó hangulatú)	depresszió	csekély számban és inkább idős korban követnek el bűncselekményt, pl. csalást, szeméremsértést
atletikus (erős, szálkás, izmos, felsőteste széles)	viszkózus (indulatos, morózus, ingerlékeny)	skizofrénia	gyakoribb, erőszakos és garázda jellegű bűncselekmények jellemzők, pl. rablás, testi sértés
aszténias (leptoszóm) (vékony csontozatú, gyenge, sovány)	skizotím (zárkózott, makacs, humortalan)	skizofrénia	kora gyermekkortól, karrierbűnözők, tipikusan tulajdon, vagyon elleni deliktumokat követnek el

²¹ Korinek László: A XX. század kriminológiai elméletei. In Gönczöl K. - Kerecsi K. - Korinek L. - Lévay M. (szerk.): *Kriminológia-szakkriminológia*. Budapest: Wolters Kluwer Kft., Digitális kiadás 2016. 1.3.2.1.alcím <https://doi.org/10.55413/9789632956275> Letöltve: https://mersz.hu/hivatkozas/wk54_36_p5/#wk54_36_p5 (2024. 04. 21.)

A kriminál-biotipológiai irányzat másik jeles képviselője, *William H. Sheldon* (1898-1977) amerikai orvos a különböző testalkatok és vérmérsékletek között próbált összefüggést kimutatni, egy megfigyelésen alapuló pontozási módszer segítségével. Ő is háromféle szomatotípust különböztetett meg, melyekhez három temperamentumot társított a következők szerint:

Szomatotípus	Endomorf	Mezomorf	Ektomorf
Temperamentum	viszcerotónia (nyugodtság, türelem, jóindulat elégedettség)	szomatotónia (agresszivitás, asszertivitás, versengés, kalandvágy)	cerebrotónia (visszahúzódás, visszafogottság, félénkség)

Kutatása során Sheldon szoros kapcsolatot fedezett fel pl. az erős, izmos testalkat és az agresszivitás között, azonban a vérmérséklet öröklődésére meggyőző bizonyítékkal ő sem tudott szolgálni.²²

2. Viselkedés-vagy magatartásgenetikai kutatások

A viselkedés-vagy magatartásgenetikai kutatások körében az iker- és az örökbefogadási kutatások arra fókuszáltak, hogy mekkora mértékben vannak jelen a genetikai tényezők az egyes viselkedésformákban, így többek között a bűnözővé válásban, amit a konkordancia arányával fejeztek ki. A konkordancia aránya azt mutatja meg, hogy milyen mértékű az egybeesés, egyezőség két személy viselkedése között.

Az **ikerkutatások** során a génállományukat tekintve szinte teljesen azonos egypetéjű és a csupán kb. 50 %-ban megegyező kétpetéjű ikrek magatartásmintáit hasonlították össze az ikerpárokon belül, majd az ikerpárok között is. Az első ilyen vizsgálatot végző *Johannes Lange* (1891-1938) német pszichiáter azt állapította meg, hogy, ha az egypetéjű ikreknél magasabb a konkordancia, mint a kétpetéjűeknél, vagyis lényegesen több olyan egypetéjű ikerpár van, amelynek mindkét tagja bűnöző vagy éppen egyikük sem az, akkor ott a genetikai tényezők dominálnak a viselkedés alakításában.²³ *Karl Olsen Christiansen* 3586 dán ikerpáron végzett kutatása szerint a konkordancia aránya a férfi

²² Csemáné Váradi Erika: *i.m.*, Büntetőjog és pszichológia előadás anyag, 12. dia és Kiss Tibor: *i.m.*, 72. o.

²³ Kiss Tibor: *i.m.*, 74. o.

egypetējű ikerpároknál 52 %, míg a kétpetējűeknekél csupán 22 % volt. *William M. Grove* (1953-2017) amerikai pszichológus professzor olyan egypetējű ikreket vont be a kutatásába, akik külön nevelkedtek, és magas korrelációt mutatott ki a gyermekkori magatartászavarok, illetve felnőttkori antiszociális magatartás tekintetében.²⁴

Az örökbefogadási (adoptációs) vizsgálatok arra keresték a választ, hogy az örökbefogadott gyermekek viselkedése melyik szülő, a vérszerinti vagy az örökbefogadó viselkedés-mintájához hasonlít-e jobban. *Raymond R. Crowe* kutatásának 1972-ben publikált eredményei szerint a kriminális biológiai anyával rendelkező adoptált gyermekek majdnem fele, már 18. életévük betöltése előtt bűnelkövető volt, míg a kontrollcsoportnak (ami szintén örökbefogadott gyermekekből állt) csupán az 5 %-a. *Sarnoff Mednick, William Gabrielli és Barry Hutchings* örökbefogadott fiúk bevonásával végzett kutatásuk során azt tudták kimutatni, hogy az adoptált fiúk a kriminális viselkedés tekintetében inkább hasonlítanak a biológiai apára, mint az adoptálóra. A legnagyobb valószínűséggel azon fiúkból lett bűnelkövető, akiknek a biológiai és az örökbefogadó apja egyaránt bűnöző életmódot folytatott. A legújabb örökbefogadási vizsgálatok arra jutottak, hogy elkövetők egyéni különbségeinek hátterében 30-40 %-ban genetikai, míg 60-70 %-ban környezeti tényezők állnak.²⁵

3. Kromoszóma-rendellenességek

A tudomány mai állása szerint kriminális gén nem létezik, azonban számos egyéni jellemző örökíthető át, amelyek növelik a jövőbeni bűnelkövetés valószínűségét. Az *XYY kromoszóma-rendellenességgel* (két apai kromoszómával) született férfiak esetében pszichikai éretlenséget, hiányos érzelmi kontrollt, korai nemi érést, agresszivitást, impulzivitást, bűnelkövetést figyeltek meg. A rendellenességet több bűnügyben is igazolták a tettesnél, ezért többen a plusz Y kromoszómára vezették vissza az adott elkövető kirívó agresszivitását. A későbbi, megfelelő nagyságú mintán végzett kutatások azonban megállapították, hogy az XYY kromoszómával élők nem válnak gyakrabban erőszakos bűnözőkké, mint a normál kromoszómapárral rendelkezők.

²⁴ Csemáné Váradi Erika: *i.m.*, Büntetőjog és pszichológia előadás anyag, 14. dia

²⁵ Szabó Judit: *i.m.*, 3.3.2. alcím

Az ún. Klinefelter-szindrómával, azaz XXY kromoszóma-rendellenességgel (két anyai kromoszómával) született férfiak heréi nem fejlődnek ki rendesen, sok esetben terméketlenek, pszichésen éretlenek és labilisak, könnyen befolyásolhatók, társadalmi kapcsolataik gyengék, csakúgy, mint beszéd-és koncentrációkészségük. Relatíve gyakran követlen el szexuális deliktumokat. Esetükben a genetikai és a viselkedésbeli jellemzők között egyértelmű a kapcsolat.²⁶

4. Endokrinológiai és biokémiai anomáliák

A biokémiai megközelítések a deviáns magatartásformák mögött biokémiai összefüggéseket feltételeztek, az agresszív viselkedés és így az erőszakos bűncselekmények megjelenésével kapcsolatban legfőképp a nemi hormonok és a stresszhormon hatásait emelték ki. A nemi hormonok szintje életkori szakaszonként változik, pl. a tesztoszteron férfi nemi hormoné a serdülőkorban a legmagasabb. A nem kötött tesztoszteron-molekulák az agyba kerülve - egyebek mellett - aktiválják az agresszivitást, ezáltal befolyásolják, illetve módosíthatják a viselkedést. A férfi nemi hormonszint emelkedése összefüggésben áll a bűnelkövetési hajlandósággal, ami fiatal felnőttkorban a legmagasabb. A nők esetében a (pre)menstruációs szakaszban megemelkedett nemi hormonszint szintén elősegíti az agresszív magatartást.

A kortizol nevű stresszhormon és az antiszociális viselkedés között is kapcsolat fedezhető fel: ez a hormon a stressz hatására szabadul fel, azonban a bűnözőknél gyakran alacsony kortizolszint mérhető, mely érzéketlenségüket, gátlástalanságukat okozhatja. A kutatók szerint bizonyos enzimek hiánya is korrelál az agresszivitással. Így pl. azok, akiknél a monoamin-oxidáz enzim alacsony szinten termelődik, nem képesek megfelelően lebontani a noradrenalint, ezért hajlamosabbak az agresszióra.²⁷

5. Az agy szerkezeti és működési eltérései

A magasabb rendű neurológiai funkciók, mint pl. a viselkedés szabályozása vagy a megismerő folyamataink (észlelés, emlékezet, problémamegoldás stb.) elsődlegesen az agykéreghez

²⁶ Korinek László: *i.m.*, 1.3.2.4. alcím

²⁷ Kiss Tibor: *i.m.*, 75. o.

kapcsolódnak. Az érzelmi ingerek érzékelésében, értékelésében, az egyes érzelmek felismerésében, feldolgozásában, tárolásában, továbbá a félelem és az agresszió kontrolljában a limbikus rendszer részét képező amygdala kiemelten fontos. A homloklebeny alulműködése, illetőleg a limbikus rendszer túlműködése is vezethet antiszociális, illetve kriminális magatartáshoz. A kutatások során a bűnözőknél, az antiszociális személyiségzavarral küzdőknél, illetve a pszichopátáknál nemcsak az agy szerkezetében, hanem a működésében is fedeztek fel rendellenességeket (pl. a prefrontális kéreg kisebb térfogata vagy az amygdala alul/túlműködése). Más kutatások a bűnözők között sokkal nagyobb arányban mutattak ki traumás jellegű agykárosodást, a nem bűnöző populációhoz képest. A terhesség alatti mérgezés, fertőző betegség, a kábítószerhasználat, a szülés közbeni oxigénhiányos állapot stb. is vezethet olyan központi idegrendszeri károsodáshoz, ami később növeli a bűnözési hajlandóságot.²⁸

6. Intelligencia-vizsgálatok

Az intellektus és a deviáns viselkedés, illetve a bűnözés kapcsolatát régóta kutatják.²⁹ Az intelligencia, mint komplex mentális képesség valószínűsíthetően örökletes, azonban megfelelő személyi feltételek mellett, a megfelelő szociális környezetben fejleszthető, erősíthető. Az alacsony intelligencia szint és a kriminalitás kapcsolódása, annak természete ma is számos élénk vita alapját képezi. A gyakran ellentmondásos kutatási eredmények alapján csupán valószínűsíthető (vagyis kétséget kizáróan nem bizonyított) a kettő közötti összefüggés. Igazoltnak tekinthető ugyanakkor az alacsony IQ és a gyengébb tanulmányi teljesítmény együttjárása, ami hatással bír(hat) az esetleges jövőbeni kriminális viselkedésre.³⁰

7. Neurofiziológiai-és pszichológiai összefüggések, pszichopátia

Az emberi agy működésével kapcsolatos, kriminológiai aspektusból is releváns neurológiai kutatások viszonylag újkeletűek. Sikeresen bizonyították többek között a prefrontális kortex (ami a kockázatok és következmények mérlegeléséért felel) vagy az öröm,- illetve jutalomközpont olyan sajátos működését, ami szignifikánsan képes befolyásolni az impulzív és esetenként indokolatlanul agresszív, vagy a rizikómagatartások kialakulásának lehetőségét. A kutatások szerint az agy orbitális frontális

²⁸ Szabó Judit: *i.m.*, 3.3.3. alcím

²⁹ A családfakutatások körében már hivatkozott Henry Goddard alkalmazott először intelligencia-tesztet a „Kallikak” család vizsgálata során.

³⁰ Korinek László: *i.m.*, 1.3.2.8. alcím

kérgének aktivitása a fiatakorúaknál inkább a 14 évesnél fiatalabb gyerekekével mutat hasonlóságot, mintsem a felnőtt korosztályéval. Tinédzserkorban csökken a helytelen, normaszegő magatartással kapcsolatos belső gátlásért felelős prefrontális cortex aktivitása.³¹

Serdülőkorban nem csupán biológiai változások zajlanak a szervezetben, hanem számos pszichés változás is végbemegy, lélektani szempontból is átmenetet képez a gyermek- és felnőttkor között. A szülőkről való leválás, a felnőtt szerep elfogadásának, a saját világnézet, a nemi identitás kialakításának folyamata többször is megtorpanhat, megakadhat, ami a neurózisnál általában enyhébb szimptomákat okoz. Utóbbi intervallumokat nevezik ifjúkori válságnak. A szorongásos állapotok, a nehezen kontrollálható érzelmek, hangulat-ingadozások pszichoszomatikus tünetekhez, stresszkezelő pótcselekvésekhez (pl. körömrágás), extrém esetben öngyilkossági kísérlethez, kábítószer-, alkohol-, illetve gyógyszerfogyasztáshoz vagy kriminális cselekményhez is vezethetnek.³²

A fejlődésneurológiai kutatások eredményei azt mutatják, hogy a korai és tartós traumák (pl. fizikai és szexuális bántalmazás, elhanyagolás), valamint a stressz által kiváltott, folyamatosan magas kortizolszint miatt megváltozhat a személy stressz-érzékenysége, stresszhelyzetekben való reagálásának mintázata, melyek depressziót, szorongást okozhatnak, illetőleg szélsőséges esetben kriminális viselkedés kialakulásához vezethetnek.³³

A mentális egészség zavarai és a bűnözés közötti kölcsönhatás szintén vitatott terület a kriminológia-tudományban. A különféle pszichiátriai kórképek a gondolkodás, az érzelmi élet, illetve a viselkedés zavarait, rendellenességét mutatják. Az antiszociális személyiségzavar és a pszichopátia igazoltan növeli az agresszív viselkedésre és a bűnözésre való hajlandóságot, jóval nagyobb mértékben vannak jelen a börtönpopulációban a normál populációhoz képest. Az antiszociális személyiségzavar (a pszichopátiával ellentétben) klinikai diagnózis, amely meghatározott feltételek, illetve viselkedési tünetek fennállása esetén diagnosztizálható. A viselkedési jegyek - a tervezés hiánya, a hazudozás,

³¹ Csemáné Váradi Erika: 21. századi kihívások, 20. századi válaszok? Interdiszciplináris gondolatok a „más elbánás” elve apropóján. In Bárd P. - Borbíró A. - Gönczöl K. (szerk.): *Kriminológia és kriminálpolitika a jogállam szolgálatában. Tanulmányok Lévy Miklós tiszteletére*. Budapest: Elte Eötvös Kiadó, 2019. 113-114. o.

³² Csemáné Váradi Erika: A gyermek- és fiatalkori bűnözés alapkérdései, különös tekintettel a serdülőkor pszichés sajátosságaira. In Prof. Dr. Farkas Ákos (szerk.): *Tanulmányok a bűnügyi tudományok köréből. Doktori tanulmányok 3.* Miskolc, 2013. 20-21. o.

³³ Szabó Judit: *i.m.*, 3.3.3. alcím

az agresszivitás - részben megtalálhatók a pszichopátiánál is, azonban ahhoz egyéb sajátosságok is társulnak.

Hervey M. Cleckley (1903-1984) amerikai pszichiáter *The Mask of Sanity* (Az egészség álarca) című művében a pszichopáták számos jellemzőjét felsorolta: így a magas intellektust, a felületes báj, a megbízhatatlanságot, az impulzivitást, az egocentrizmust, az antiszociális viselkedést, a bűntudat, a szégyen, az empátia hiányát, az érzelmi reakciókészség csökkenését stb. *Robert D. Hare* kanadai törvényszéki pszichológus szerint a pszichopáták rideg, érzelemmentes, másokat kíméletlenül kihasználó emberi ragadozók.

A kutatások szerint a pszichopáták több pszichés funkciójának mechanizmusa sérült vagy nagymértékben eltér a normál népességhez képest. Gyengébb náluk az elkerülő tanulás, nem igazán befolyásolják őket a környezetük negatív értékelése, ezáltal a büntetés lehetősége nem tartja őket vissza a bűnelkövetéstől, viszont szeretik, ha megjutalmazzák őket, ezért pozitív visszacsatolással motiválhatók. Az arcfelismerés terén teljesítményük az átlagosnál gyengébb, elsősorban a félelem, a fájdalom, a szorongás felismerésével kapcsolatban. A pszichopata bűnözők többször és különböző bűncselekményeket követnek el, melyek során nagyobb valószínűséggel alkalmaznak rendkívüli erőszakot. Bűnözői karrierjüket korábban kezdik és később fejezik be, mint az átlagos elkövetők, ennél fogva több időt töltenek büntetés-végrehajtási intézetben.³⁴

A bio-pszichológiai megközelítések, teóriák kapcsán összegzésként elmondható, hogy bár a biológiai sajátosságok, az agy bizonyos szerkezeti eltérései és diszfunkciói erősíthetik az egyes devianciákra, köztük a bűnelkövetésre való hajlamot, hajlandóságot, valamint egyes lelki, illetve viselkedési jegyek valószínűleg örökölhetők, a kriminális magatartás tényleges megjelenéséhez azonban számos társadalmi-környezeti faktor is szükséges.³⁵

³⁴ Szabó Judit: i.m., 3.4.2. alcím

³⁵ Korinek László: i.m., 1.3.2.11. alcím

V. A személyiséggel összefüggő elméletek

1. A pszichoanalízis

A pszichoanalitikus iskola alapítója, *Sigmund Freud* (1856-1939) osztrák ideggyógyász elméletének fókuszában alapvetően nem a deviáns viselkedés vagy a bűnözés állt, azt mégis gyakran alkalmazzák egyes deliktumtípusok (pl. szexuális bűncselekmények) magyarázatára. Freud az emberi pszichét, személyiséget két modellel írta le. A topografikus modell a tudatosság három szintjét különbözteti meg:

- *tudatos szint*: a psziché azon tartománya, aminek a személy az adott időben tudatában van;
- *tudatelőtttes szint*: a nem tudatos, de könnyedén, egyszerűen felidézhető emlékek;
- *tudatalatti szint*: az ösztönkésztetéseket, az elfojtott vágyakat, érzelmeket, gondolatokat foglalja magában, melyek nehezen (pl. álmofejtéssel, hipnózissal) hozzáférhetők.

A strukturális modell szerint az ember személyiségének három része van:

- *az id, avagy az ösztönén*: ez a legősibb, örömei alapján működő rész, ez tartalmazza a veleszületett ösztönkésztetéseket, elemi hajtóerőket (mint pl. a libidó vagy a halálvágy) és egyéb öröklött jegyeket, szükségleteket, a szorongás miatt elfojtott vágyakat;
- *az ego*: az ösztönéből alakult ki, hidat képez az ösztönén felől jövő késztetések és a felettes én elvárásai között, a személyiség tudatos része, ami magában foglalja az emlékezést, az észlelést, a gondolkodást;
- *a szuperego avagy a felettes én*: a lelkiismeret, ami a kulturális, társadalmi érték-és erkölcsi normarendszer nevelés útján történő elsajátításával alakul ki, elsődleges feladata a helyes és helytelen közötti különbségtétel, az ösztönkésztetések kontrollálása.³⁶

A három terület közötti megfelelő egyensúly hiánya, valamelyik személyiség-rész alul-vagy túlfeljelettsége normasértéshez, illetve bűncselekmény elkövetéséhez vezethet.

³⁶ Szabó J.: *i.m.*, 3.4.1. alcím (A pszichoanalitikus megközelítés c. pont)

A pszichoanalitikus irányzathoz sorolhatjuk a **kötődéelméletet** is, melynek első képviselője *John Bowlby* (1907-1990) angol pszichiáter volt. Teóriája szerint az ember veleszületett alapvető szüksége a biztonságot, védelmet, vigaszt, támogatást nyújtó kötelékek kialakítása, ezért keressük a számunkra ezt biztosító személyek közelségét, társaságát. Az effajta viselkedés valamennyi életciklusunkban jelen van, az újszülött kortól kezdve, a pubertáson át, sőt, felnőtt korunkban is. A kötődés egyben a veszélyekkel szembeni védelem iránti evolúciós szükséglet is. Bowlby szerint az egyén a tapasztalatain alapuló belső munkamodelljével képezi le a külvilággal való viszonyának szerkezetét. A belső munkamodell gyűjti össze az egyénnek az alkalmazkodás szempontjából leginkább adekvát, a kötődési személy, illetve a külvilág ingereire adott válaszmintáit, viselkedési készletét.³⁷ Az anyával, vagy gondozóval való biztonságos kötődésnek a születést követő két évben kell létrejönnie. Az elmélet szerint az antiszociális magatartás és a korai anyai depriváció között összefüggés mutatható ki: a kötődés minősége kihat a későbbi interperszonális kapcsolatokra, ezért sérülése bűnözői magatartás kialakulását is eredményezheti.³⁸

2. Tanuláselméletek

A viselkedésmintákat, formákat tanulás útján ismerjük meg és tesszük magunkévá. A tanulásnak több elemi formája különböztethető meg. Az egyik a **klasszikus kondicionálás**, mellyel kapcsolatban a legismertebb *Ivan Petrovics Pavlov* (1849-1936) Nobel-díjas orosz fiziológus **feltételes reflex elmélete**. A „Pavlov-kutyája” néven elhíresült, kutyákkal végzett kísérletében minden etetés előtt megszólaltatott egy csengőt. Megfigyelte, hogy miután a kutyák megtanulták, hogy a csengő után élelmet kapnak, már pusztán a csengő hangjára megindult a fokozott nyáleválasztás náluk, akkor is, ha utána nem kaptak eleséget. Ezt Pavlov azzal magyarázta, hogy a kutyák agya csengőhangot, mint feltételes ingert összekötötte az élelemmel, mint feltétlen ingerrel, azaz a kettő között feltételes reflexreakció alakult ki.

Az *Edward Lee Thorndike* (1874-1949) és *Burrhus Skinner* (1904-1990) amerikai pszichológusok által képviselt **operáns kondicionálás** elmélet szerint, amennyiben az ember az adott magatartására, cselekményére a környezetétől minél többször pozitív visszacsatolást (pl. dicséretet, elismerést,

³⁷ Rosta Andrea: A kötődéelmélet kriminológiai vonatkozásai, különös tekintettel a fiatalok bűnözésére. In Bárd P. - Borbíró A. - Gönczöl K. (szerk.): *Kriminológia és kriminálpolitika a jogállam szolgálatában. Tanulmányok Lévay Miklós tiszteletére*. Budapest: Elte Eötvös Kiadó, 2019. 97-98. o.

³⁸ Szabó Judit: *i.m.*, 3.4.1. alcím (A tanuláselméleti paradigma c. pont)

jutalmat, helyeslést) kap, úgy azt annál inkább megismétli és internalizálja. Negatív visszajelzés (pl. rosszállás, dorgálás, megrovás, büntetés) esetén pedig az adott cselekvést nem ismétli meg és nem tárolja. Az operáns tanulás a kriminális viselkedés kialakulásában is szignifikáns, mivel a deviáns magatartásra adott pozitív visszacsatolás azt közvetíti, hogy az helyes, célszerű, ajánlatos.

A harmadik elemi tanulásforma az utánzásos tanulás. Az állatok inger-válasz folyamatként utánozzák a megfigyelt viselkedést. Az embereknél mások utánzása bonyolultabb folyamat, hiszen előfeltétele a gondolkodás, vagyis kognitív mechanizmusokra épül. Ha a megfigyelt személy magatartása pozitív következménnyel jár, akkor a megfigyelő utánozza és megtanulja, ha negatívval, akkor elkerüli. *Albert Bandura* (1925-2021) kanadai-amerikai pszichológus professzor szerint az agresszió utánozható és tanulható, az operáns kondicionáláson kívül a **modelltanulás** útján is. A modelltanulás során az egyén először megfigyeli a modell agresszív magatartásmintáit és azokra adott pozitív visszajelzéseket, amelyek azt közvetítik számára, hogy a minta átvehető. Ezután a modell szerepébe helyettesítve magát, utánozza a megfigyelt agresszív mintát, majd azt más szituációban is felhasználja.³⁹

A **differenciális asszociáció, avagy az eltérő képzetek elméletét** *Edwin H. Sutherland* (1883-1950) amerikai szociológus dolgozta ki. Eszerint a bűnelkövetés tanult viselkedési forma, amit a bűnöző a más emberekkel való kölcsönös kapcsolataiban, társadalmi interakcióban sajátít el. Az egyén akkor válik bűnözővé, ha a normaszegésre motiváló hatások erősebbek a normák elfogadására, betartására ösztönzőknél. A kriminális magatartás kialakulása nem különbözik a konform viselkedésformákétól.⁴⁰ *C.R. Jeffrey differenciális megerősítés elmélete* szerint a társas interakcióban, másoktól történő tanulásnak is feltételét képezik az egyén viselkedését követő megerősítések.

Robert L. Burgess és Ronald L. Akers differenciális asszociáció-megerősítés teóriája szerint a bűnözői magatartás kialakulása az operáns tanuláson alapszik, amely elsősorban abban a csoportban megy végbe, ahol az egyént a legtöbb pozitív visszacsatolás, megerősítés éri. A deviáns

³⁹ Kiss Tibor: *i.m.* 77. o.

⁴⁰ Rosta Andrea: A fiatalkori bűnözés etiológiája a kriminológiai elméletek tükrében. In *Család Gyermek Ifjúság* 2005/1. 10-11. o. http://www.csagyi.hu/images/stories/kiadvanyok/folyoirat/CsaGyl_2005_1.pdf (2024.04.25.)

viselkedésminta a megerősítések mennyiségének, gyakoriságának, illetve valószínűségének függvényében rögzül erősebben vagy gyengébben.⁴¹

3. Személyiséglélektani megközelítés

A személyiséglélektan fókuszában a személyiség struktúrája, működése, fejlődése áll, azt vizsgálja, hogy milyen alapon differenciálhatunk az egyes emberek, személyiségek között, miben különböznek, illetőleg miben hasonlítanak, és ennek mi lehet az oka. *Hans J. Eysenck* (1916-1997) német pszichológus kutatásai során arra jutott, hogy az ember személyiségének alapjellemzőit egyes öröklött idegrendszeri tényezők (pl. az agykéreg aktivációs szintje, a vegetatív és autonóm idegrendszer működése) alakítják.⁴²

A személyiségnek három dimenzióját állította fel, amelyek végpontjai között minden személyiség elhelyezhető:

- *extraverzió és intraverzió*: az extrovertált személyiség nyitott a külvilág, a környezete felé, könnyen teremt kapcsolatot, míg az introvertált zárkózott, befelé fordul;
- *neurocitás*: a magas neurocitású személyiség érzelmileg labilis, önbecsülése gyenge, stresszes, ezzel szemben az alacsony neurocitású érzelmileg stabil, önbecsülése magas, kiegyensúlyozott;
- *pszichoticitás*: a magas pszichoticitású személyiség erőszakos, agresszív, impulzív, míg az alacsony pszichoticitású empatikus, nyugodt, kiszámítható.

Eysenck kiemelt szerepet tulajdonított a kondicionálásnak a szocializációban, a lelkiismeret és a felelősségtudat kialakulásában. Vizsgálatai szerint, ha valaki a fenti három dimenzióban, illetve azok különböző kombinációiban magas szinten helyezkedik el, akkor nehezen kondicionálható - vagyis a lelkiismeret és a felelősségtudat nála nehezebben alakítható ki -, ezáltal a normatartása instabil lesz és hajlamosabb lesz a kriminális viselkedésre.⁴³

⁴¹ Szabó Judit: *i.m.*, 3.4.1. alcím (A tanuláselméleti paradigma c. pont)

⁴² Szabó Judit: *i.m.*, 3.4.1. alcím (Személyiséglélektani megközelítés c. pont)

⁴³ Kiss Tibor: *i.m.*, 78. o.

4. Kognitív pszichológiai elméletek

A kognitív pszichológia a megismerés folyamatát vizsgálja: hogyan észleljük a minek körülvevő világot, ezen információkat hogyan értelmezzük és tároljuk az emlékezetünkben, hogyan hozunk döntéseket ezek alapján.

A kognitív pszichológiai teóriák közül az egyik legismertebb *Lawrence Kohlberg* (1927-1987) amerikai pszichológus **erkölcsi fejlődés elmélete**. 10-16 éves fiatalok bevonásával végzett kutatása során olyan történeteket osztott meg, amelyek különféle erkölcsi konfliktusokat, dilemmákat tartalmaztak. A fiatalokkal való beszélgetések során észlelte, hogy a történetekben szereplő dilemmákkal kapcsolatban, válaszaikban életkoruk szerint különböző morális értékítéleteket alkottak. Ebből pedig arra következtetett, hogy eltérő erkölcsi szinten állnak.

A morális gondolkodás és ítéletalkotás fejlődésében három szintet és szintenként két-két szakaszt különített el, melyeket a következő táblázat foglalja össze:

Prekonvencionális erkölcsi szint	1. A büntetés-és engedelmességorientáció szakasza	Azért tartja be az erkölcsi normákat, hogy ne kapjon büntetést.
	2. Az eredményes csere orientáció/jutalomorientáció szakasza	A normákat a szükségletek kielégítése, a jutalom megszerzése érdekében tartja be.
Konvencionális erkölcsi szint	3. A jó fiú - aranyos kislány orientáció szakasza	Az egyénről és cselekedetéről a környezet, a hozzá közel állók véleménye, megítélése dominál.
	4. A törvény és rend szakasza/tekintélyorientáció	Az autoritás tisztelete miatt tartja be a szabályokat, teljesíti kötelezettségeit, meghatározó a társadalmi hasznosság.

Posztkonvencionális erkölcsi szint	5. A szociális szerződés szakasza	A törvényeket és szabályokat, ezek betartását szerződéses kötelezettség alapján hasznosnak tartja, amíg egyéni jogokat nem sértenek.
	6. Az univerzális etikai elvek szakasza	A legmagasabb erkölcsi szint, ahol élet és az emberi jogok a legfontosabbak az igazságosság, a kölcönösség és az egyenlőség jegyében. A lelkiismereti döntések a meghatározók, amik szemben is állhatnak a törvényekkel.

Kohlberg szerint a devianciára, bűnelkövetésre való hajlandóság leginkább a prekonvencionális szinthez kapcsolható, a bűnözők többsége megreked az erkölcsi fejlődés ezen szintjén.⁴⁴

Samuel Yochelson (1906-1976) és *Stanton E. Samenow* (1941-2023) amerikai pszichológusok elmélete szerint a bűnözés hátterében nem környezeti hatások állnak, hanem **kognitív torzítások**. Kutatásaik eredményeként 52, bűnelkövetéssel összefüggésbe hozható, annak kockázatát növelő mentális torzítást identifikáltak: felelőtlen döntéshozatal, empátia hiánya, ha a bűnöző áldozatként tekint magára, elvont gondolkodás hiánya stb. Úgy gondolták, hogy ezen gondolkodási defektusok, hibák „kijavításával” megelőzhető, hogy az egyén ismételten bűncselekményt kövessen el.⁴⁵

VI. Integratív - fejlődéskriminológiai - elméletek

A fejlődéskriminológia azokkal a biológiai, pszichológiai és társadalmi tényezőkkel foglalkozik, amelyek meghatározzák az egyén életútja során a bűnözői magatartás állandóságát és változását. Három fő kutatási területe: az antiszociális és bűnelkövetői viselkedés kialakulása és változása, az

⁴⁴ Kiss Tibor: *i.m.*, 79. o.

⁴⁵ Szabó Judit: *i.m.*, 3.4.1. alcím (Kognitív pszichológia c. pont)

egyes életkorokban meghatározó rizikó- és protektív faktorok hatásai, valamint az életesemények fejlődést befolyásoló hatásai. A kriminális viselkedés megjelenésére és folytatására hosszú dinamikus folyamatként, az életkoronként különböző relevanciájú biológiai, pszichikai, társadalmi kockázati és reziliencia tényezők összetett interakciójaként gondolnak.

Eleanor (1898-1972) és *Sheldon Glueck* (1896-1980) amerikai kriminológus házaspár kutatásaikkal a fiatalkorúak körében igyekeztek feltárni a karrierbűnözést prognosztizáló individuális és pszichoszociális tényezőket. Rizikófaktoroként azonosították többek között az alacsony intellektust, a mezomorf testalkatot, vagy a szülőkkal, családdal való alacsony érzelmi kötődést.

Benjamin B. Lahey és *Irwin D. Waldman* amerikai pszichológus professzorok serdülőkori bűnözéssel kapcsolatos elmélete szerint az antiszociális hajlam - a kognitív képességek alacsony szintje és egyes öröklött temperamentum-jegyek (mint pl. a vakmerőség vagy az ingerlékenység mértéke) függvényében - koronként változik, ami különféle viselkedésben manifesztálódhat. Az elmélet a genetika és a környezet kölcsönhatása körében azt vallja, hogy a temperamentum öröklött sajátosságait a nevelés képes befolyásolni.

Terence P. Thornberry és *Marvin D. Krohn* amerikai kriminológusok (szintén serdülőkori bűnözésre vonatkoztatható) **interakció elmélete** szerint a bűnelkövetés hátterében az antiszociális viselkedési hajlamnak van meghatározó jelentősége, de annak életkoronként eltérő okai vannak. Így kora gyermekkorban (0-6 év között) főként a neuropszichológiai deficitek, a rossz temperamentumra, a helytelen nevelési módszerre, a hátrányos szociális helyzetre vezethető vissza, 6-12 éves kor között a családi és közösségi tényezőkre, 12-18 éves kor között pedig az iskola és a kortárs csoport hatásaira.

David P. Farrington brit kriminológus, törvényszéki pszichológus **integrált antiszociális potenciál elmélete** szerint az antiszociális hajlam többféle kognitív folyamaton keresztül vezet antiszociális magatartáshoz. Az antiszociális hajlam pubertáskorban a legmagasabb és bár korban előre haladva változik, az egyéni különbségek relatíve állandóságot mutatnak. Az antiszociális potenciál szintjére, annak változására és ezáltal a bűnelkövetésre rövid és hosszú távon ható tényezők vannak hatással. Farrington az előbbieket között a helyzeti és motivációs tényezőket említi, míg utóbbiak közé az alacsony intelligenciát, az impulzivitást, az antiszociális mintákat sorolja. A rizikótényezőkkel

szemben védőfaktorokat is megállapított, mint pl. a társadalmi kötelek, vagy a pozitív életesemények.⁴⁶

VII. Összegzés

A kezdeti elméletek a bűnözés és a bűnözői viselkedés okait veleszületett, öröklött biológiai sajátosságokra, jegyekre kísérelték meg visszavezetni, később a lelki tényezők és a társadalmi-környezeti faktorok jelentőségét is felismerték. A számtalan empirikus kutatás és vizsgálat ellenére a bűnelkövetővé válásért felelős „kriminális gént” nem sikerült azonosítani, ahogyan kifejezetten kriminogén személyiségstruktúrát sem. Nem született olyan univerzális teória sem, ami időtől, helytől függetlenül, bármilyen deliktum és elkövető esetében alkalmazható lenne a kriminális viselkedés kialakulásának magyarázatára.

A fentiekből is következik, hogy a bűncselekmény elkövetését kizárólag egyetlen okra, kockázati tényezőre nem lehet visszavezetni. A napjainkban uralkodó felfogás szerint a bűnözői magatartást az egyén biológiai attribútumai, a társadalmi és a környezeti, valamint a lélektani, pszichés tényezők interakciója, kölcsönös egymásra hatása alakítja. A rizikófaktorok halmozódása növeli a bűnelkövetővé válás valószínűségét.

A személyiség leghatékonyabban gyermek-és fiatalkorban formálható, a személyiségfejlődésben kiemelkedő szerepe van a megfelelő szocializációnak. A szocializációs szinterek különböző funkciókat látnak el az ember élete során, jelentős hatással bírnak az egyén értékrendjének kialakulásában, a rizikótényezők nagy része is ezekben található meg. A három legfontosabb szocializációs szintér a család, az iskola és a kortárscsoport.⁴⁷

⁴⁶ Szabó Judit: *i.m.*, 3.5. cím

⁴⁷ dr. Molnárné dr. Asztalos Zsuzsanna: *A szocializációs szinterek jelentősége a fiatalkori bűnözésben.* 4-7. o. https://www.jogiforum.hu/wp-content/uploads/2023/03/molnarne-asztalos-zsuzsanna_fiatalkori-bunozes-szocializacios-szinterek_cimlappal.pdf (2024. 04. 28.)

Irodalomjegyzék

- Barabás A. Tünde (szerk.): *Alkalmazott kriminológia*. Budapest: Dialóg Campus, 2020.
- Barabás Andrea Tünde: Alkalmazott kriminológia és rendészettudomány. In *Magyar Rendészet* 2020/3. 27-35. o.
- Borbíró Andrea - Gönczöl Katalin - Kerecsi Klára - Lévay Miklós (szerk.): *Kriminológia*. Budapest: Wolters Kluwer Hungary Kft, Digitális kiadás 2020.
<https://doi.org/10.55413/9789632959313> Letöltve: <https://mersz.hu/borbiro-gonczol-kerecsi-levay-kriminologia/> (2024. 04. 15.)
- Borbíró Andrea - Kerecsi Klára (szerk.): *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I.* Budapest: Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium, 2009.
https://tettprogram.hu/sites/default/files/uploads/bm/tamop_tk_1_alt%2Bggyfk.pdf
(2024.04.19.)
- Csemáné Váradi Erika: Büntetőjog és pszichológia előadás anyag, ME-ÁJK Jogpszichológiai szakjogász képzés, Miskolc, 2023.10.14.
- Csemáné Váradi Erika: A gyermek- és fiatalkori bűnözés alapkérdései, különös tekintettel a serdülőkor pszichés sajátosságaira. In Prof. Dr. Farkas Ákos (szerk.): *Tanulmányok a bűnügyi tudományok köréből. Doktori tanulmányok 3.* Miskolc, 2013. 5-42. o.
- Csemáné Váradi Erika: 21. századi kihívások, 20. századi válaszok? Interdiszciplináris gondolatok a „más elbánás” elve apropóján. In Bárd Petra - Borbíró Andrea - Gönczöl Katalin (szerk.): *Kriminológia és kriminálpolitika a jogállam szolgálatában. Tanulmányok Lévay Miklós tiszteletére*. Budapest: Elte Eötvös Kiadó, 2019. 108-117. o.

- Csemáné Váradi Erika - Róth Erika: *Büntetőpolitika, bűnmegelőzés*. Budapest: Nemzeti Közszerológati Egyetem, 2014.
- dr. Molnárné dr. Asztalos Zsuzsanna: *A szocializációs szinterek jelentősége a fiatalokri bűnözésben*. https://www.jogiforum.hu/wp-content/uploads/2023/03/molnarne-asztalos-zsuzsanna_fiatalkoru-bunozes-szocializacios-szinterek_cimlappal.pdf (2024. 04. 28.)
- Dr. Szabó Edit: *Beszámíthatósági vizsgálatok a bűnügyi eljárásokban*. ME-ÁJK Jogpszichológiai szakjogász képzés, 2023/2024. I. félév előadás anyag
- Gönczöl Katalin - Kerezi Klára - Korinek László - Lévy Miklós (szerk.): *Kriminológia-szakkriminológia*. Budapest: Wolters Kluwer Kft., Digitális kiadás 2016.
- <https://doi.org/10.55413/9789632956275> Letöltve: https://mersz.hu/hivatkozás/wk54_36_p5/#wk54_36_p5 (2024. 04. 21.)
- Haller József (szerk.): *A bűnöző elme*. Budapest: Dialóg Campus, 2020.
- Karsai Krisztina (szerk.): *Nagykommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez*. Wolters Kluwer Jogtár (digitális adatbázis). <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/346/id/A13Y1369.KK/ts/20230901/lr/chain21194> (2024. 01. 24.)
- Rosta Andrea: A fiatalokri bűnözés etiológiája a kriminológiai elméletek tükrében. In *Család Gyermek Ifjúság* 2005/1. 7-23. o.
- http://www.csagi.hu/images/stories/kiadvanyok/folyoirat/CsaGyl_2005_1.pdf (2024.04.25.)
- Rosta Andrea: A kötődéselmélet kriminológiai vonatkozásai, különös tekintettel a fiatalokri bűnözésre. In Bárd Petra - Borbíró Andrea - Gönczöl Katalin (szerk.):

Kriminológia és kriminálpolitika a jogállam szolgálatában. Tanulmányok Lévay Miklós tiszteletére. Budapest: Elte Eötvös Kiadó, 2019. 97-107. o.

Jogszabályjegyzék

- A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (Btk.)
- A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény (Gyvt.)